

Карпенко І. М.

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ЖІНКИ НА ЦУКРОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ: «ЖЕНЩИНА» – «ПОЛУРАБОЧАЯ» – «РАБОЧАЯ» (на прикладі цукрових заводів Київської губернії, 1880-ті – початок 1900-х рр.)

У статті автор розглядає проблему визначення статусу жінки в цукровій промисловості Російської імперії пореформеного періоду. На прикладі цукрових заводів Київської губернії 1880-х – 1905 рр. проілюстровано складний процес визначення ролі та місця жінки у професійній структурі промислових закладів такого типу. Адже жінки здебільшого поповнювали склад некваліфікованої частини робітництва, залишаючись у нижній частині ієрархії промислового робітництва. І якщо розподіл робітників чоловіків здійснювався здебільшого за параметром «кваліфікації» (кваліфікований/некваліфікований робітник), то жінок – за гендерним параметром.

Архівні матеріали фондів фабричної інспекції та внутрішньозаводської документації свідчать, що жінок-працівниць найчастіше виокремлювали в категорію «женищина», рідше – «полурабочая», а ще рідше – «рабочая». Такий розподіл суттєво відрізнявся від розподілу серед чоловічої частини робітництва («рабочий/полурабочий»). Адже жінку, яка працювала у промисловому просторі, сприймали переважно не як повноцінну одиницю трудового ресурсу, а як доповнення до кваліфікованої чоловічої праці. Однак запропонована автором цього дослідження модель («женищина» – «полурабочая/рабочая») відкрила інший кут зору, згідно з яким професійна позиція жінки не була чітко зафіксованою і де-факто могла змінюватись, незалежно від типу виконуваної роботи (кваліфікована чи некваліфікована). Все дає змогу стверджувати, що доба індустріалізації та модернізації все-таки надавала жінкам (хоч і незначний) простір можливостей для реалізації власної праці.

Ключові слова: цукрова промисловість, жіноча праця, кваліфікована/некваліфікована праця, Російська імперія, професійний статус.

Промислово-технічний розвиток, характерний для періоду від останньої чверті XVIII ст. і до Першої світової війни, мав глибокий вплив не лише на економічну та виробничу сфери, що поступово стали одним із головних маркерів модерної держави, а й на соціальні та культурні процеси, які хоч і повільно, та все ж помітно впливали як на окремих індивідів, так і на соціальні групи та навіть держави.

За спостереженнями японського дослідника Каору Сугіхарі, модифікація ринкової кон'юнктури модерної доби сприяла зростанню цінності праці як ресурсу, який поєднували разом із капіталом задля створення промислових речей та товарів¹.

У зазначений період були сформовані сприятливі умови для того, щоб праця як ресурс, що в домодерну добу не завжди мав еквівалент у матеріальному вимірі (а якщо і мав, то здебільшого

щодо чоловіків, бо жінка рідко коли виходила із домашнього невиробничого простору, де її праця переважно не мала грошового еквіваленту²), відтепер почала набувати «монетизованих» рис. Будь-який трудовий ресурс, який реалізується у виробничому просторі, має грошовий еквівалент, рівень якого суттєво відрізняється залежно від того, хто є його «агентом» – чоловік чи жінка (чоловік отримував найбільшу платню, а жінка – найменшу³).

У цій дослідницькій розвідці ми спробуємо розглянути специфіку інтегрування жіноцтва Російської імперії пореформеного періоду у структуру праці промислових закладів. Адже одним із виразних прикладів тієї доби було зростання нової соціальної групи – робітництва, що відбувалось за рахунок залучення у виробничий процес не тільки чоловіків, а й жінок. Попри це, залишається відкритим питання статусу

¹ Цит. за: Jan Lucassen, “The workers: New development in labor history since the 1980s”, in *The lifework of a labor historian: Essays in Honor of Marcel van der Linder*, ed. Bosma Ulma and Hofmeester Karin (Leiden/Boston: Brill, 2018), 31.

© Карпенко І. М., 2021

² Еріх Гобсбаум, «Нова жінка», в *Гендерний підхід: історія, культура, суспільство*, ред. Ліліана Гентош та Оксана Кіс (Львів: ВНТЛ Класика, 2003), 77.

³ Sonya Rose, *Gender and Class in Nineteenth Century England* (London: Routledge, 1992), 23–24.

таких жінок на промисловому виробництві; чи означав факт праці цих жінок у виробничому просторі автоматичне зрівняння з робітниками-чоловіками, що виконували аналогічні види робіт. Для більш детального розгляду сформульованої проблеми ми взяли кейс цукрових заводів у межах Київської губернії 1880–1900 рр. Базуючись на архівних матеріалах фабричної інспекції Київського округу, спробуємо продемонструвати, яким був статус жінки на цукровиробництві на практиці, які чинники впливали на його модифікацію і чи справді він був заздалегідь визначеним рамками професійної ієрархії робітництва цукрових заводів.

У Київській губернії, як і в інших українських правобережних губерніях другої половини XIX ст., саме цукрова промисловість стала втіленням промислової доби, де реалізувати свою працю могли зокрема і жінки. Концентрація цих промислових закладів у зазначений хронологічний період була доволі великою: в Київській губернії вона складала приблизно 5–6 заводів на повіт⁴ – більше, ніж підприємств будь-яких інших видів промисловості.

Найбільшу кількість даних щодо жінок та чоловіків, які працювали на цукровому виробництві, надають річні звіти фабричних інспекторів.

Зокрема, розподіл чоловічої частини робітництва здійснювали за критерієм *фаховості* на дві великі групи – *робітників* і *напівробітників*. Різниця між цими групами полягала в розмірі отримуваної платні та колі виконуваних обов'язків. *Напівробітники* отримували вдвічі меншу платню, ніж робітники, хоч досить часто працювали з ними на одних і тих самих видах робіт – діставали буряк із кагат, перевозили його до заводу та розпочинали первинне оброблення буряку перед вичавлюванням цукрового сиропу⁵.

Натомість жінки-працівниці вкрай рідко були стратифіковані за кваліфікацією. Здебільшого їх відносили до категорії «напівробітників (ниць)», що означало виконання робітницями обов'язків, які у традиційному патріархальному просторі марковані як суто жіночі: миття буряків, накидання буряків, пошиття мішків тощо⁶. Заробітна платня жінок-напівробітниць переважно була однаковою з оплатою праці чоловіків-робітни-

ків⁷, рідше – більшою⁸. Однак порівняно з чоловіком-робітником жінка завжди отримувала меншу платню⁹.

У нас немає джерел, що безпосередньо свідчили б про здійснення жінкою професійної мобільності від некваліфікованої до кваліфікованої праці. Однак деякі непрямі дані дають підстави стверджувати про існування такого феномену. У досліджуваний період (1880 – початок XX ст.) на заводах княгині Лопухіної-Демидової, що розташовувалися у селах Селище та Набутове Канівського повіту Київської губернії, жінки-робітниці мали можливість реалізувати мобільність із некваліфікованої до висококваліфікованої праці¹⁰. До таких процесів належали дифузія (процес випарювання соку з буряків), робота з центрифугами (відокремлення кристалів цукру від кристалічного розчину), дефекація та сатурація (очищення бурякового соку вапном та сірчастим газом)¹¹, випарювання цукрового соку на апаратах. Прикметно, що жінки не працювали на цих процесах самостійно як повноцінні кваліфіковані робітниці, з ними поруч були робітники-чоловіки, які відповідали за справне виконання виробничого процесу (однак жінки, щоб їх допустили до роботи, повинні були мати відповідну кваліфікацію). Приміром, на цукровому заводі згаданої княгині у селі Селище в 1887 р. на верхній дифузії працювали чотири жінки, 17 робітників-чоловіків і четверо напівробітників-чоловіків; на сатурації – дві жінки та шестеро робітників, при випарюванні – четверо робітників-чоловіків і дві жінки¹².

На заводі Лопухіної-Демидової у селі Набутове Канівського повіту у цьому ж таки 1887 р. кількість високотехнологічних процесів, де працювали жінки, та власне кількість жінок на цих процесах була ще більшою: на фільтрах – два робітники і чотири жінки, на фільтрпресах – 10 робітників і 10 жінок, на дефекації – 12 робітників і дві жінки. Тільки на випарках (порівняно

⁷ Зокрема, мова йде про Півський цукровий завод 1890 року, де і напівробітники, і напівробітниці отримували 5–6 рублів за місяць. Див.: ЦДІАК, ф. 575, оп. 1, спр. 6, арк. 118 зв. Жінки, що в 1887 р. працювали на Ольшанському цукровому заводі, отримували однаково платню з чоловіками-напівробітниками – 8 рублів за місяць. Див.: Там само, ф. 575, оп. 1, спр. 4, арк. 166 зв.

⁸ Цікавими є дані з Орловецького цукрового заводу 1890 р., де жінки отримували 15 копійок за день, а чоловіки – 13 копійок. Див.: ЦДІАК, ф. 575, оп. 1, спр. 5, арк. 164.

⁹ ЦДІАК, ф. 575, оп. 1, спр. 3, арк. 138–141; спр. 6, арк. 127; спр. 3, арк. 138–141; спр. 4, арк. 166 зв.

¹⁰ Там само, оп. 1, спр. 3, арк. 138–141; спр. 4, арк. 3 зв.; оп. 1, спр. 5, арк. 22.

¹¹ Руслан Буравченко, Технічне забезпечення цукрової промисловості України у XIX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 6 (2003): 45, 46, 45.

¹² ЦДІАК, ф. 575, оп. 1, спр. 3, арк. 138–138 зв.

⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК), ф. 422, оп. 633, спр. 496, арк. 33; спр. 364, арк. 66; оп. 542, спр. 18, арк. 45; оп. 533, спр. 205, арк. 42.

⁵ Там само, ф. 574, оп. 1, спр. 64, арк. 47; ф. 575, оп. 1, спр. 6, арк. 173.

⁶ Там само, ф. 575, оп. 1, спр. 4, арк. 4 зв, 86, 106 зв.

з цукровим заводом у селі Селищі) спостерігається регресивна тенденція: жінки на цьому процесі не зафіксовані, а працювали лише четверо робітників¹³.

Складно однозначно говорити, чи така практика була стратегією княгині Лопухіної-Демидової та її довірених управителів, щоб «збивати» платню кваліфікованим робітникам-чоловікам (як це повсякчас мало місце на текстильних підприємствах Великої Британії¹⁴), чи склалася під впливом ліберальних емансипаційних тенденцій, які в європейському публічному дискурсі інтенсифікувалися в останні два десятиліття XIX ст. на противагу консервативним тенденціям (намагалися обмежити доступ жінки до кваліфікованої праці)¹⁵. Для цього потрібно мати дані про розмір платні цієї категорії робітників, – а ми, на жаль, не маємо. Однак все ж будемо сміливими стверджувати, що мова йде скоріше про певні ліберальні погляди власниці заводу, бо лише на її підприємстві крок за кроком вводили таку інноваційну практику, на відміну від інших цукрових заводів (кількість яких за весь досліджуваний нами час становила не менше ніж 60).

Як бачимо, інтеграція жінки у процес цукровиробництва не означала набуття нею такого самого еквівалентного професійного статусу, який мав чоловік-робітник. На відміну від останнього, загальний професійний статус якого було чітко задекларовано і зафіксовано як «рабочий» або «полурабочий», жінки перебували у невизначеному статусі, який залежав від професійної («рабочая» – «полурабочая») або гендерної («жінщина» або «девушка») ознак.

Згідно з офіційною документацією, зокрема матеріалами інспекційних структур, статус жінки на цукровому заводі визначали насамперед за гендерною ознакою – «жінщина», зрідка «девушка»¹⁶, і надзвичайно рідко – «девочка» (щодо останнього, то ми знайшли тільки один такий приклад, тож нам дуже складно враховувати його у класифікаційних схемах, оскільки це може бути унікальним випадком¹⁷).

Визначення кількості працівників фабричним інспектором на цукрових заводах відбувалось за доволі усталеним алгоритмом. Спочатку рахували кількість усіх робітників, незалежно від гендерного поділу (жінки або чоловіки) та географії проживання (місцеві чи прийшли), потім напівробітників, а лише опісля – жінок. Зокрема, на цукровому заводі у селі Орловець Черкаського повіту у 1887 р. загалом було 334 місцеві робітники, з яких було 13 напівробітників, з-поміж останніх – 12 жінок, а на Балакліївському цукровому заводі того ж таки повіту – 560, 96 і 76 відповідно¹⁸. На Городище-Пустоварівському цукровому заводі в 1890 р. зафіксовано 190 робітників, із них 30 напівробітників, з-поміж останніх – 20 жінок¹⁹, а на заводі у селі Плискові – 220, 60 та 20 відповідно²⁰. На Саліванському цукровому заводі у 1897 р. чисельність працівників становила 273, із яких 47 напівробітників, а з-поміж останніх – 40 жінок; на Синявському заводі – 397 робітників, 46 напівробітників і вісім жінок²¹.

У деяких випадках не йдеться про категорію «напівробітники», а жінки репрезентовані як складова частина «робітників». Таку ситуацію спостерігаємо у 1890 р. на Кашпировському цукровому заводі, де із 350 робітників, що працювали на змінах, 68 були жінками; на Турбовському цукровому заводі – 330 робітників і 12 жінок відповідно²²; на Ходорківському цукровому заводі (1899 р.) – 205 робітників, із яких 52 жінки²³.

У всіх цих випадках уже на першому етапі підрахунку загальної чисельності робітників жінок виділяли в окрему категорію саме за гендерним параметром, на відміну від чоловічої частини працівників, які в заводському просторі сприймалися крізь професійну призму, нехай і не з однаковим статусом («напівробітник» за статусом нижчий за «робітника»). Більше того, жінку (в широкому сенсі) виокремлено не в категорію «напівробітників», що означало б виконання половини функцій «робітників», а у третю категорію, що теоретично означало ще більше зменшення її цінності як робочого ресурсу і рівня оплати праці. Така ситуація не була особливою для робітництва Російської імперії. За

¹³ Там само, спр. 4, арк. 3 зв.

¹⁴ Rose, *Gender and Class in Nineteen Century England*, 5.

¹⁵ *Ibid.*, 31–34.

¹⁶ ЦДІАК, ф. 575, оп. 1, спр. 23, арк. 77, 83 зв.–85, 88.

¹⁷ Мова йде про зафіксований фабричним інспектором одиначний випадок праці неповнолітніх за гендерною ознакою – 11-річної дівчинки, що працювала у 1890 р. на Поташинському цукровому заводі у пробілках, очищуючи отвори від пари на центрифугах. Невідомо, яким був її статус у заводській трудовій ієрархії, адже ні розміру платні, ні кількості відпрацьованих у місяці днів, ні будь-яких інших маркерів фабричний інспектор не зазначив. Єдиною підказкою є те, що це була дочка старости, який на додаток був ще й агентом із найму робітників на цукровий виробничий сезон. Ця дівчинка не була зарахована до жодної із категорій працівників на заводі – ні як робітниця, ні як

напівробітниця, ні як неповнолітня чи малолітня (адже до останніх зазвичай відносили дітей). Цілком логічно припустити, що її робота була спорадичною. Батько міг її взяти задля додаткового заробітку або ж для ознайомлення із виробничими процесами. Адже вона не виконувала робіт, пов'язаних із суттєвими фізичними зусиллями та напруженням. Див.: ЦДІАК, ф. 575, оп. 1, спр. 5, арк. 130 зв.

¹⁸ Там само, спр. 3, арк. 114 зв., 108 зв.

¹⁹ Там само, спр. 5, арк. 122.

²⁰ Там само, арк. 145 зв.

²¹ Там само, спр. 64, арк. 56 зв.–57.

²² Там само, спр. 5, арк. 130, 149–149 зв.

²³ Там само, ф. 574, оп. 1, спр. 151, арк. 25 зв.

спостереженнями Дебори Сімінтон, у добу промислового зростання було сформовано уявлення про робоче місце як чоловіче, натомість за жінкою закріплювались родина та домівка. Унаслідок жінку сприймали як таку, що працює, а не як жінку-робітницю²⁴. Такий висновок дослідниці є цінним ключем для того, щоб зрозуміти, як у промисловій сфері конструювалась нерівність між чоловіками та жінками в оплаті праці, нарахуванні додаткових фінансових надбавок та зрештою у визнанні цінності чоловіка/жінки як трудового ресурсу.

Однак у нашому випадку із цукровими заводами не все так однозначно, оскільки подеколи «жінка» за номінальною ознакою була третьою категорією на виробництві, а за реальною – і «робітником/робітницею», і «напівробітником/напівробітницею»; іноді і за номінальною, і за реальною ознакою була «робітником/робітницею» або ж «напівробітником/робітницею». Щоб проілюструвати цей люфт, продовжимо розглядати специфіку категоризування «жінки» на цукровому виробництві в документації фабричної інспекції. Ми зупинилися на першому етапі – визначенні статусу жінки серед складу всього заводського робітництва. Далі зосередимось на дослідженні окремих виробничих процесів і сферах зайнятості у заводському просторі.

На кожному цукровому заводі були свої правила розподілу жінок на той чи той вид робіт і закріплення за ними статусної позиції. Назагал трудової гендерної сегрегації у цих промислових закладах не спостерігалось, тому спільна праця жінок і чоловіків була нормою. Жінок, які працювали на одному і тому самому виді робіт разом із чоловіками, ідентифікували: 1) окремо від виду робіт (закривати кагати; вибирати із купи хвостики буряків)²⁵; 2) маскулінізуючи вид роботи і жінок («підкидальниці»)²⁶; 3) фемінізуючи вид роботи («рулівниці») – жінки, які керували в заводській інфраструктурі певними засобами переміщення сировини, готової продукції тощо; «підкидальниці», «замивальниці» тощо)²⁷.

Другий і третій приклади демонструють нам фактичне інтегрування жінки у професійну ієрархію як «повноцінної робітниці / повноцінного робітника» чи хоча б «напівробітниці/напів-

робітника», що означає розмивання кордонів її статусності на практиці, однак без формального закріплення цього явища. Ще більше аргументованості наша теза матиме, якщо ми залучимо списки робітників (щоправда, не поіменні), розподілених на заводських змінах. Щодо усіх заводів до сьогодні такі списки не збереглися, однак навіть ті, що є, досить промовисто свідчать, що жінка, особливо та, що в той чи той спосіб залучена до виробничого процесу, все ж таки була зарахована до групи «напівробітників».

Згідно зі списком 1887 р., на цукровому заводі Катерини Балашевої, що розташовувався біля містечка Городище Черкаського повіту, на процесі сатурації працювали дві жінки, біля прізвищ яких у дужках є примітка «напівробітниці»²⁸. На цукрових заводах княгині Лопухіної-Демидової, у селах Селищі та Набутове Канівського повіту, жінки, що працювали на високотехнологічних процесах (верхній дифузії, сатурації, фільтрпресах), занесені до графі «напівробітники»; а біля прізвищ семи жінок, які працювали на некваліфікованому процесі – подаванні буряків, додатково у дужках була примітка – «полураб.» (тобто «полурабочая» або «полурабочий»)²⁹. Експліцитне зарахування жінок до категорії «напівробітників» спостерігаємо на Каменському цукровому заводі (1887 р.), розташованому біля містечка Кам'янка Чигиринського повіту (навіть у загальному переліку робітництва заводу зазначено: «170 душ на 2-х сменах, из них 93 на своих харчах, изъ них 22 полурабочих и 33 женщины также полурабочие и 40 рабочих»³⁰); на Миронівському (30 жінок і 40 чоловіків) і Кагарлицькому (68 чоловіків та 80 жінок)³¹ цукрових заводах. Як бачимо, на деяких підприємствах статус жінок-працівниць міг набувати нехай і частково, але характеристики належності до професійної групи (робітництва), що вело до статусного паритету з чоловіками-напівробітниками.

Однак залишається не менш цікаве питання: чи набувала жінка статусу повноцінного члена робітничої спільноти цукрового заводу – «робітника», до яких зазвичай зараховували лише чоловіків. Щодо цього звіти фабричних інспекторів інформації не надають. Натомість почерпнути інформацію можемо з актів, які складали у разі травми на виробництві або смерті внаслідок такої травми.

У акті 1898 р. щодо травмованих працівників Смілянського цукрово-рафінадного заводу є два протоколи, складені у зв'язку з травмуванням

²⁴ Debora Simonton, *A history of European women's work 1700 to the Present* (London: Routledge 11 New Fetter Lane, 1998), 134.

²⁵ Мова йде про Шполянський цукровий завод 1890 р.: ЦДІАК, ф. 575, оп. 1, спр. 6, арк. 7.

²⁶ Ідеться про Пивецький цукровий завод 1887 р.: Там само, ф. 575, оп. 1, спр. 3, арк. 77.

²⁷ Мова йде про Ходорківський цукрово-рафінадний завод 1899 р., Півський цукровий завод 1887 р. та Мартинівський цукровий завод 1887 р.: Там само, ф. 574, оп. 1, спр. 151, арк. 25 зв.; ф. 575, оп. 1, спр. 3, арк. 85, 104.

²⁸ Там само, спр. 4, арк. 8–9 зв.

²⁹ Там само, спр. 3, арк. 138–139 зв.; спр. 4, арк. 3–4 зв.

³⁰ Там само, спр. 4, арк. 148–148 зв.

³¹ Там само, арк. 171, 174 зв.

двох жінок – Пелагії Латенкової та Марії Шаєвої. Зазначено, що їхній професійний статус – «рабочая» (тобто робітниця): перша працювала у відділі цукру, друга – на подрібнювальному обладнанні³². Фактично, це єдина згадка, яку нам вдалось знайти щодо визначення саме цього статусу жінки. Ні щодо інших рафінадних, ні щодо цукроварних заводів документів, що декларували б статус жінки як робітниця, ми не знайшли. Водночас можемо припустити, що маркер «рабочая» був пов'язаний зі специфікою документа, де кожен травмований працівник, залежно від гендерної ознаки, був записаний як «рабочий/тник» або «рабочая».

Є ще один протокол, складений після травмування жінки на Смілянському цукрово-рафінадному заводі. Анна Цеглинська працювала на одному із виробничих процесів, однак у відповідній графі замість професійного статусу (як-от у випадку із двома попередніми героїнями) зафіксовано власне тільки сам процес – відокремлення малої голови (де виготовляли головки цукру-рафінаду)³³. Тож можемо з певною часткою впевненості стверджувати, що статус «рабочая» не був суто бюрократичним кліше, а справді мав реальне змістовне навантаження.

Ще одним імовірним поясненням цього статусу жінки може бути те, що згадані особи працювали на рафінадному цукровому, а не на звичайному цукровому заводі з виготовлення цукру-піску. Адже, як ми раніше зазначали, вартість рафінаду була вищою за вартість цукру-піску, тож логічно, що і статус усіх тих, хто долучений до його виробництва, був також вищим порівняно зі звичайним цукровим заводом. Однак, з іншого погляду, ми аналізували звіти фабричних інспекторів за 1887 і 1890 рр. щодо цукрових заводів, зокрема Смілянського рафінадного³⁴, у них жінка була записана як «женщина», а не як «рабочая». Встановити логічно-наслідковий ланцюжок таких змін є надзвичайно складною справою, оскільки інших перехресних свідчень про таке явище ми не маємо, а виводити висновки з кількох джерел задля ілюстрування загальної картини в усій цукровій промисловості губернії є доволі волюнтаристським кроком. Менше з тим, щодо Смілянського рафінадного заводу можна підтвердити той факт, що жінка, яка працювала на певних виробничих процесах, набувала статусу «рабочей», долучаючись у такий спосіб до «рабочих»-чоловіків і демонструючи нам кейс гендерної трудової рівності.

Тепер розглянемо статус жінки-працівниці, що був пов'язаний із її гендерною характеристикою. До таких різновидів належали прибирання, шиття та лагодження пожежних рукавів, частина обслуговуючого персоналу в казармі³⁵. «Уборщица» та «поломойка» – посади, які на цукровому заводі були закріплені за жінкою. Навіть у протоколах травмувань на виробництві жінки, що виконували функції з прибирання, були записані як «поломойки» та «уборщицы»³⁶.

На деяких заводах ми спостерігаємо таку категорію працівників, як «чернорабочие», що виконували також некваліфіковані різновиди робіт. Можна припустити, що жінок-прибиральниць відносили до цієї категорії, оскільки вони виконували аналогічні обов'язки; а тому припущення, що посада прибиральниці була закріплена за жінкою і асоціювалась виключно з нею, не є обґрунтованим. Проте це не так, що ми зараз продемонструємо. У 1903 р. на цукровому заводі у селі Бродецьке, у Бердичівському повіті Київської губернії, трапився інцидент – застрайкували прийшли робітники, які конфліктували з робітниками місцевого походження³⁷. Серед загальної чисельності робітників виокремлено 261 чоловіка, 24 жінки та 15 підлітків; у страйку брали участь 82 чоловіки та п'ять жінок, які за спеціальностями розподілені як 82 «чернорабочих» і п'ять «поломоек»³⁸. Тобто всі зазначені чоловіки були віднесені до чорноробочих, а жінки – до прибиральниць.

«Фемінізація» такого виду роботи, як «прибиральниця», була однією із виразних характеристик доби індустріалізації та модернізації. Як пише Дебора Сімінтон, «у XIX ст. відбулось “сепарування” роботи (яка відтепер асоціювалась із зайнятістю за фабричним верстатом і стала надбанням чоловіка) та домашнього простору (який залишився у “розпорядженні” жінки)... робота в домашньому просторі стала “невидимою”, знеціненою, а тому втратила характеристики роботи як такої»³⁹.

Прибирання, яке у традиційному (неіндустріалізованому) просторі було у переліку жіночих обов'язків, у капіталістичному (індустріальному) світі автоматично залишилося за жінкою, але не

³⁵ Там само, спр. 3, арк. 89, 93, 104; спр. 4, арк. 85 зв.–86.

³⁶ Зокрема, у 1898 р. на Смілянському рафінадному заводі Анна Музиченко, що отримала поранення ноги, була зазначена як «поломойка»; на Скоморошському цукровому заводі в 1902 р. працівниця Єфросинія Єрмолокова, яка стала одним із свідків нещасного випадку з летальним наслідком, також записана як «прибиральниця». Див.: ЦДАК, ф. 575, оп. 1, спр. 42, арк. 10; ф. 574, оп. 51, спр. 550, арк. 5–7 зв.

³⁷ Там само, ф. 574, оп. 1, спр. 688, арк. 10–16.

³⁸ Там само, арк. 16.

³⁹ Simonton, *A history of European women's work 1700 to the Present*, 148–149.

³² Там само, спр. 42, арк. 34, 179.

³³ Там само, арк. 178–178 зв.

³⁴ Там само, спр. 4, арк. 157 зв.; спр. 5, арк. 22.

отримало характеристики «роботи». Іншими словами, жінка, що входила у публічний простір (яким був цукровий завод), але виконувала «невидиму роботу», в реальності так і не отримувала трудової емансипації. Статус таких жінок і надалі визначали за гендерною («жінчина»), а не професійною («рабочая/полурабочая») ознакою.

Отже, ми можемо підсумувати, що на цукрових промислових закладах Київської губернії 1880-х – початку ХХ ст. визначення статусу жінки-працівниці є досить проблематичним завданням, оскільки на це впливали різні фактори: тип заводу (цукрово-пісочний чи цукрово-рафінадний), специфіка виду виконуваних обов'язків чи

різновиду робіт та зрештою загальне сприйняття жінки, яка працює, у індустріальній культурі ХІХ ст. як «неповноцінної» порівняно із чоловіком-працівником. Проте детальне вивчення практичного виміру цього питання переконає, що статус жінки не був чітко зафіксований і універсалізований; він дрейфував від визначення за гендерним параметром («жінчина») до визначення за професійною ознакою («рабочая/полурабочая»). Це вкотре дає змогу стверджувати, що попри всі суперечності, які супроводжували «нову жінку» модерної доби, все-таки для неї було «віконце можливостей» для різного виміру трудової реалізації.

Bibliographic References

- Buravchenko, Ruslan. "Tekhnichne zabezpechennia tsukrovoi promyslovosti Ukrainy u XIX st.". *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.* 6 (2003): 41–48.
- Hobsbaum, Erikh. "Nova zhinka". In *Hendernyi pidkhid: istoriia, kultura, suspilstvo*. Ed. Hentosh Liliiany, Kis Oksany, 74–97. Lviv: VNTL Klasyka, 2003.
- Lucassen, Jan. "The workers: New development in labor history since the 1980s". In *The lifework of a labor historian: Essays in Honor of Marcel van der Linder*. Ed. Bosma Ulma and Hofmeester Karin, Leiden/Boston: Brill, 2018.
- Rose, Sonya. *Gender and Class in Nineteen Century England*. London: Routledge, 1992.
- Simonton, Debora. *A history of European women's work 1700 to the Present*. London: Routledge 11 New Fetter Lane, 1998.
- Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv. F. 442, op. 533, spr. 205; f. 442, op. 542, spr. 18; f. 442, op. 623, spr. 364; f. 442, op. 633, spr. 496; f. 574, op. 1, spr. 64; f. 574, op. 1, spr. 551; f. 574, op. 1, spr. 688; f. 575, op. 1, spr. 3; f. 575, op. 1, spr. 4; f. 575, op. 1, spr. 5; f. 575, op. 1, spr. 6; f. 575, op. 1, spr. 42.

I. Karpenko

THE PROBLEM OF DEFINING THE WOMEN'S STATUS IN SUGAR-REFINING INDUSTRY: "WOMAN" – "HALF-WORKER" – "WORKER" (on an example of sugar factories of Kyiv province 1880s–1900s)

This article regards the problem of defining the women's status in the sugar-refining industry of the Russia Empire post-reform period. Based on the cases of sugar factories of Kyiv province during the 1880s–1905s, the author illustrates a complicated process of determining the role and the place of female laborers in the professional structure of industrial institutions which relate to this type of industry. Due to the fact that women had been recruited to unqualified parts of the working class (in the majority of cases), they remained at the bottom of the hierarchy of industrial labor. In contrast to men-laborers, who were distributed by the qualification parameter and professional skill (qualified/unqualified labor force), women-laborers were distributed by the gender parameter.

Based on the archival materials of the factory inspection funds and in-factory documentation, it was found that working women were most often identified into the category "women" ("zhenschina"), less often as "part-time workers" ("polurabochaya"), and even less often as "workers" ("rabochaya"). It is possible to say that such division differed significantly from the distribution among the male part of the working class ("rabochiy/polurabochiy"). After all, a woman working in an industrial space was generally perceived not as a full-fledged unit of labor but as a supplement to qualified male labor. However, the model proposed by the author of this study: "woman" – "semi-worker" – "worker", opened a different angle, according to which a woman's professional position was not clearly fixed and could de facto change, regardless of the type of the performed work (qualified or unqualified). As a result, all these sources and evidence allow us to state that the period of industrialization and modernization provided for women (though not significant) a space for opportunities to realize their own work.

Keywords: sugar-refining industry, women's labor, qualified/unqualified labor, the Russia Empire, a professional status.

Матеріал надійшов 15.03.2021

